

ГРАЂАНСКЕ И КОМУНИСТИЧКЕ КОНЦЕПЦИЈЕ О ФЕДЕРАТИВНОМ УРЕЂЕЊУ КРАЉЕВИНЕ СХС, ЈУГОСЛАВИЈЕ

Федерализам као систем је негација централистичког државног уређења. Он одговара вишенационалном и вишеконфесионалним заједницама. У Југославији је још прије и у току уједињења 1918. године било идеја о федеративном државном уређењу. Силе Антанте, а нарочито Енглеска, залагале су се још у Првом свјетском рату за стварање јужнословинске федеративне заједнице, како би се евентуална њемачка експанзија у будућности успјешније зауставила. Идеја нове југословенске државе живи у облику бране њемачком продору, а касније и експанзији СССР-а.

Захтјев Хрватског федералистичког покрета је несумњива антитеза централизму, он тражи облик унутрашњег уређења који се разликује од државног унитаризма и централизма, вид децентрализације који не одговара носиоцима федералистичког концепта из вишеструких аргумената. Противници федералистичког концепта су га одбацили због слабљења одбрамбене моћи земље, могућности распадања државе; сматран је неспроводљивим или тешко остварљивим због територијално-етничке неразграничености становништва. Та идеја федерализма, конфедерализма је стара, од 1914. године, то јест од почетка рада на претварању југословенске идеје у државну стварност. Чак је и старија, ако имамо у виду тријалистичку идеју Аустро-Угарској монархији. Код хрватских политичара у Југословенском одбору и ван њега (Франо Супило) ова идеја је имала и облик дуалне државе, коју су опет побједничке српске снаге означавале са „аџахронизам” поражених снага, од чега нијесу могле да се ослободе ни у новој историјској ситуацији после 1918. године. У првој фази је доминирала идеја народног јединства. Није ли Франо Супило писао у промеморији Едварду Греју да су Хрвати, Срби и Словенци један „генетски народ са

три имена", различитих историјских државноправних и културних традиција, али једног језика и једне племенске расе.

Насупрот овој идеји федерализма, конфедерализма, која је усвојена у Женевској декларацији, почивајући на представљању државне заједнице преко „заједничког министарства Срба, Хрвата и Словенаца", Видовдански устав је усвојио унитаристичко-централистичку државу, која је почивала на идеји народног јединства. Идеја етничке истовјетности („троимени народ") или етничког унитаризма је уграђена у државноправна рјешења. Супротно овој идеји националног јединства, Стјепан Радић је заступао миротворну, сељачку републику федеративног односно конфедеративног састава. Стјепан Радић је то и урадио — прокламовао је неутралну сељачку републику Хрватску 8. децембра 1918. године. Устав неутралне сељачке републике Хрватске усвојен је и обнародован 26. јуна 1921. Тим се Уставом „ништеним" проглашава Устав Краљевине СХС који ће бити изгласан на Видовдан. 28. јуна 1921, већином гласова добијених „једним шкандалозним бакшишем од 1200 милијуна круна". „Српски политичари су", писало је у Меморандуму Хрватског блока, августа-септембра 1921. године, „инаугурирали једну хрватско-ждерску политику под етикетом југословенског народног јединства. То је политика, чији је главни и очигледни циљ, да просто и чисто уништи етнички народ Хрватске".

Јасно је да је Чард хрватске опозиције, Стјепан Радић, био носилац и спроводник политике федерализма, као опозиционе платформе централистичком режиму, и да је тежио уређењу властите — хрватске државе у Краљевини СХС. Она се јавља у облику федеративне републике Срба, Хрвата и Словенаца. Значи, идеја о хрватској држави трајно тиња, чак и онда када је изгледало да је дефинитивно нестала стварањем прве унитаристичке југословенске државе. Хрватска политика хоће уобличиће своје државе после 1918. године. То је судар двије концепције: једне побједника о етничком унитаризму, који дозвољава минималне компромисне разлике изражене у називу државе и хералдичким и другим спољним државним знацима, и друге о хрватској држави са свим атрибутима државности. Чим су Хрвати прешли на другу страну — страну побједника 1918. године, ослобађајући са самим тим плаћања репарација, они су настављали да у оквирима нове државе мисле на стварање своје државе у њој, као посебног организма у оквиру Краљевине СХС, позивајући се и на међународно непризнату Државу СХС.

Карактеристично је у хрватској политици, како Стјепана Радића тако и Влатка Мачека, да се помиње и јужнословенска

* Саопштење прочитано на међународном научном скупу у Москви Русија и Југославија, Криза и Судбине федерација, Москва 31. маја 4 јуна 1993.

федерација са Бугарском. Ове хрватске вође хтјеле су преко Бугарске да неутралишу Србију, исто као што је Никола Пашкић хтио Хрватску у саставу будуће јединствене државе да не би остала ван ње и да не би могла у будућности правити савез са Бугарском. Обострано неповјерење се задржало у цијелом периоду између два свјетска рата, а сличне загребачко-софијске комбинације оживјеле су и у вријеме Другог свјетског рата, исказујући се у виду стварања „словенског лука” између Софије и Загреба.

Хрватска републиканска сељачка странка (ХРСС) до своје капитулације 1925. остаје републиканска, антимонархистичка, протагонист конфедеративног уређења Краљевине од двије посебне државе: Србије и Хрватске. Под Србијом, као посебном државом, односно Конфедеративном јединицом, подразумева се Србија са Македонијом, а под другом јединицом Хрватском — Хрватска са Словенијом, Међумурјем и Далмацијом. Што се тиче Словеније, Босне и Херцеговине, Црне Горе и Војводине, предвиђао се плебисцит, којим су се оне имале предвидјелити којој ће се од савезних држава прикључити.

Хрватски национализам овдје је долазио до израза у схватању хрватског народа као „политичког народа”, који је потпуно игнорисао Србе у Хрватској. Тиме се ишло и против рјешења из 1918. године, када је образовањем Државе СХС, иако међународно непризнате, српски народ схваћан као конститутивни народ. Губећи српски народ из свог видног поља, Радићева политика је изазивала узбуркану реакцију српских политичара да ће Хрватска таквим ставом упознати своју Ирску. Па и доцније када је Мачек постигао споразум са Круном августа 1939. године, познат као споразум Цветковић — Мачек, српски народ је добио само гаранције у оквиру локалне самоуправе, али не и санкционисање националног индивидуалитета. Појам хрватског „политичког народа” искључивао је други народ на територији која се историјски, етнички и географски узимала за Хрватску.

Црногорска федералистичка струја није била снажна у Црној Гори, заправо није никада успјела да се оформи као масовни црногорски покрет. Програм Федералистичке странке усвојен 1925. године полазио је од уређења Краљевине СХС као федеративне (савезне) државе. У послове државне заједнице спадали су: спољна политика, војска, новчани систем, саобраћајна средства општег значаја и финансије за заједничке послове. Предвиђена су велика права федералних јединица, јер је њима требало да припадне законодавство и управа за све остале послове.

Између хрватских и црногорских федералиста постојала је, ипак, дијаметрална разлика. Док су хрватски федералисти у сложеном државном уређењу (или чак конфедеративном, или уређењу заснованом на дуалистичком начелу) гледали облик рјешавања националног питања у државноправној сфери, докле су

црногорски федералисти у федералној пројекцији уређења видјели облик децентрализације, аутономности, облик признања реалности старе државе, а никако национално питање, јер су себе сматрали најчистијим Србима.

Комунистичка партија Југославије нуди свој концепт федерализма, кроз признавање народа који такав третман нијесу имали до 1941. године: Македонци, Црногорци и Муслимани. Комунисти су имали и идеје о конфедеративном уређењу Југославије. Тако је докрајинска конференција КПЈ за Словенију 1923. године захтијевала широку федерацију у смислу совјетског устава, што је значило самосталност Словеније, Хрватске, Босне и Херцеговине, Македоније и Црне Горе — без Србије, у оквиру дунавско-балканске федерације. Идеја о Подунавско-балканској федерацији актуелна је и 1925. године, са Словенијом као самосталном радничко-сељачком републиком којој би припали и приморски Словенци. Словенци су били за савез са земљама подунавског простора, јер су по историјској, економској и културној традицији припадали том простору.

За снаге југословенског и српског унитаристичко-централистичког смјера федеративно-конфедеративне и аутономистичке идеје у Краљевини биле су неприхватљиве, „накарадне“, штетне за опстанак државе, народну цјелину и одбрану земље. Српска политичка превласт у Краљевини слабила је од 1935, а напуштена 1939. године као облик унутрашње организације фактички вишенационалне државе, чиме је и започело трагање за цјеловитим федеративним уређењем Југославије. Тако је, непосредно уочи Другог свјетског рата актуелизована идеја о тријалистичкој монархистичкој федерацији Србије, Хрватске и Словеније. Слободан Јовановић ће у својству предсједника краљевске владе у Лондону 1943. године поново поставити питање уређења Југославије на федеративној основи. Ова идеја је била слична идеји из 1939. године о тријалистичкој федерацији у монархистичкој Југославији. Међутим, ова идеја из познатих разлога није реализована. Она ће оживјети накратко на тзв. Светосавском конгресу четничких првака у јануару 1944. године у селу Ба под Суворобором.

Супротно грађанској концепцији федерације институционализовала се нова југословенска федерација — комунистичка. Она је била негација „велике Србије“, „велике Хрватске“, „велике Албаније“, „независне Црне Горе“, самосталне Македоније. У условима грађанског рата нова федерација је означавала спас и продужење Југославије, у чији се опстанак већ било почело сумњата и у иностранству. Овај концепт предвиђао је шест федералних јединица, умјесто три у верзији своје буржоаске супарнице. Уз то, радило се о великим разликама у концепцији националне политике. За грађанске снаге свих правца (антифашистичких и профашистичких), АВНОЈ-евска федерација је значила крај политике обнове својих националних држава на ра-

чун фактичких или будућних сусједа. За политику Милана Недића и Димитрија Љотића, нова Југославија је значила крај Србије, слом српства падањем Србије у ропство интернационалног комунизма, подлијегање заблуди југословенства, чији су творци хрватски комунисти. Усташе су у новој Југославији гледале ново ропство за Хрвате, које доноси комунистички поредак под вођством Срба. Дража Михаиловић, Божидар Пурић и читава српска емиграција, гледали су на одлуке Другог засиједања АВНОЈ-а као на „терористички акт“ комуниста, са циљем уништења српског националног бића. И када је дошло до споразума Тито-Шубашић, доминирала је међу њима теза да је то политика у којој су „три Хрвата ставили Србију под своје“, са циљем да је униште у југословенском окриљу.

Питање федерације у уској је вези са националном политиком југословенских комуниста. Ту политику је обликовао врх КПЈ у условима партијског централизма. У току Другог свјетског рата нема квалитације „федерализам“, „федерација“ све до новембра 1943. КПЈ живи и ради као „скривени“ организам, као конспиративни нуклеус цијеле државе и послје завршетка рата, све до 1948. године. Од 1948. почињу да се одржавају пленарне сједнице, а до тада је читава политичка моћ била сконцентрисана у рукама Бироа, односно генералног секретара КПЈ Јосипа Броза Тита. Отуда с правом поједини историчари (др Петрановић) проглашење федерације 1943. године називају псеудофедерацијом, јер нијесу дјеловали савезни механизми односа, воља чланица, демократски споразум о предаји, компетенција Савезу, или све то дјелује само формално. Сва власт је сконцентрисана у једној личности, или малој групи људи (Бироу). Броз је за политичку основу своје моћи користио партијске ћелије, органе власти, масовне организације као трансмисије, као и војску под руководством Партије, која је у служби партијско-политичких циљева. Броз је командант Врховног штаба, касније повјереник народне одбране и предсједник владе, генерални секретар КПЈ, предсједник Народног фронта Југославије и члан Предсједништва АВНОЈ-а, односно Привремене народне скупштине.

Приликом обликовања федералних јединица нијесу утврђене њихове границе. То је правдано ратним стањем.

КПЈ је уочи Другог свјетског рата својом националном политиком антиципирала будућу федерацију, по узору на Стаљинову федерацију и лењинску националну политику, као и на концепту Хрватске сељачке странке (ХСС) и њеним погледима на национално питање у Краљевини Југославији. Политику ХСС подстицали су Британци преко Ситона Вотсона од 1936. године.

Једнопартијска диктатура искључивала је било какву расправу о унутрашњем уређењу Југославије ван владајућег концепта

пта. Стаљинов „социјални империјализам“ (Б. Андерсон) обезбјеђивао је привидни мир и спољну хормонију. Национално питање се рјешавало у интересу унутрашње диктатуре и „социјалног империјализма“. Интернационалистички склад требало је да замијени национални несклад. Ручводећи комунистички центар је негирао наглашавање националне индивидуализације (српске, украјинске и тоје слично). У име прокламоване политике совјетског социјалног империјализма формирао се мир у лагеру, мир између Мабара и Словака, Мабара и Румуна и Руса, односно Украјинаца, Пољака и Руса, Њемаца и Пољака, Југословена и Бугара (1944-1948), Југословена и Албанаца, у истом периоду, Југословена и Мабара, итд. (Б. Петрановић).

Југословенска федерација је конституисана по узору на организационо устројство КПЈ, примјењујући у неким случајевима историјски а у другим етнички критеријум. Изградња федерације равнотеже је Брозово дјело и она је *de facto* ишла на штету Србије. Међутим, без такве федерације тешко да би могло бити обнове Југославије. Уосталом то су жељеле велике силе.

Уставна рјешења из 1945. и 1963. године била су углавном задовољавајућа за све народе у Југославији, мада данас има много оних који у њима виде антисрпски карактер таквог федеративног устројства. Међутим, уставна ревизија из 1974. године ускоро је показала сву дубину антисрпске коалиције. Југославија је грађена на „слабој Србији“, како је 1981. године изјавио Лазар Колишевски, послије побуне Албанаца на Косову. Овим Уставом Србија је била састављена из три дијела: „ужа Србија“ и двије аутономне покрајине. „Ужа Србија“ није имала право да се мијеша у унутрашње послове својих покрајина, а њихови представници у органима Партије и власти су то могли обилато. На тај начин Србија је губила атрибуте државности, а покрајине су га све више добијале, као конститутивни дјелови федерације. У ствари, оваква конструкција државног уређења била је много више конфедеративног него ли федеративног устројства. Таква федерално-конфедерална конструкција државног уређења (без примјера у свијету) некако је преживљавала док је био жив њен творац. А онда су се обистиниле визионарске ријечи-Сарђента Орма, британског подсекретара у Форин офису, изречене 1944. године, да ће Југославија живјети до Титове смрти, јер се Срби и Хрвати неће моћи погодити ко да дође на чело Југославије. Данас смо свједоци пораза комунистичке интеграције као и свих ранијих покушаја интеграције.

Послије распада СФРЈ, југословенску федерацију сачињавају двије федералне јединице Србија и Црна Гора. То је нова федерација за коју се изјаснио највећи дио народа и политичких странака ових република. Присталице федерација

знају њене предности, али има и оних који су за сепаратне државе. Најзад, има и централистичких снага и тенденција. Све то говори да су све идеје, па и идеје федерализма у опцији 1993. године, као што су биле и 1918. То значи да процес конституисања још није завршен, или да идеја није теоријски ваљано утемељена.

Бранислав Ковачевић